

4.

MASKVOS MELO ŠARVAS

Ilgai paslapyje išlaikytas Algerio Hissso užkulisinis vaidmuo Jaltoje retrospektyviai atskleidžia komunistų veikimo būdus Šaltojo karo metais – šis veikimas buvo menkai matomas, jei apskritai buvo matomas.

Akivaizdu, kad Hissso gebėjimas atsidurti diplomatinės informacijos vektorių susikirtimo taške rodo, kaip giliai sovietų slaptieji agentai buvo prasiskverbę į kertines JAV valdžios institucijas, įskaitant aukščiausią politikos formavimo lygį. Šiuo atžvilgiu Hissso atvejis atrodo dar svarbesnis, jeigu prisiminsime, kad jis buvo tik vienas iš daugelio.

Šiame skyriuje aptarsime kitus prokomunistinėse machinacijose dalyvavusius agentus. Pirmiausia paminėtini du aukšti JAV pareigūnai, kurie kiekvienas savaip buvo ne mažiau reikšmingi už Hissą. Tai Harry D. White'as Iždo departamente ir Lauchlinas Currie Baltuosiuose rūmuose. Abu jie minimi *Venonos* archyve, FTB ataskaitose ir kituose saugumo tarnybų dokumentuose kaip Kremliaus šnipai ir įtakos agentai. Dėl savo aukštų postų šie biurokratiniai dvyniai galėjo itin gerai tarnauti Maskvai, ypač kai užkulisuose kartu rengė prosovietinius projektus*.

Hisso veikla Jaltoje kelia dar vieną mintį. Jau minėjome, kad riba tarp

* White'as buvo gan žinomas ekonomistas, pinigų politikos specialistas, iš esmės atsakingas už 1944 m. Breton Vudso konferenciją, įsteigusią Tarptautinį valiutos fondą. Jis dėstė Harvarde ir kaip dauguma kitų iš akademijos perėjo į federalinę valstybės tarnybą, kai „Naujojo kurso“ programai buvo samdomi specialistai. Iždo sekretorius Henry Morgenthau Jaunesnysis rėmėsi White'o patarimais ir suteikė jam plačius įgaliojimus. Šie įgaliojimai buvo ypač dideli užsienio politikos srityje – čia White'as buvo savotiškas karaliukas. Kitas ekonomistas, iš akademijos perėjęs dirbti į Iždo departamentą, buvo Kanadoje gimęs Lauchlinas Currie, White'o draugas ir politikos bendramintis. Vėliau jis gavo postą Baltuosiuose rūmuose, Rooseveltto komandoje. Tame poste, tarp kitų dalykų, jam buvo pavesta rūpintis Kinijos politika; šis klausimas buvo nepaprastai svarbus karo ir pokario metais.

šnipinėjimo ir poveikio politikai dažnai yra neaiški, todėl dėmesį sutelkus vien į šnipinėjimą netinkamai suprantamas pats problemos pobūdis. Šnipų surinkti duomenys daugeliu atvejų buvo vertingi Maskvai, nes sovietai iš anksto žinojo, kokia bus JAV arba Vakarų politika vienu ar kitu klausimu, ir netgi dar daugiau – šie duomenys padėdavo tokiems agentams kaip Hissas, White'as ir Currie kreipti politiką raudoniesiems palankia linkme.

Kita vertus, Hissso vaidmuo Jaltoje ir jo karjera apskritai rodo, kokie svarbūs elementai maskvietiškoje veikimo schemoje buvo slaptumas ir apgaulė. Čia kalbame ne tik apie tai, kad Hissas ir kiti veikė kaip slaptieji sovietų agentai, bet ir apie dešimtmečius trukusį ginčą, kuris prasidėjo Whittakeriui Chambersui viešai pateikus kaltinimus dėl antivalstybinės veiklos Hissui ir kitiems sovietų agentams. Tai buvo arši kova, kurioje raudonieji ne kartą griebėsi apgaulės, kad supainiotų ir iškreiptų įvykius – ir tai daro iki šiol. Per visą dešimtmečius trukusį mūšį pats Hissas vaidino įžeistą nekaltybę, nors įrodymų prieš jį kaupėsi vis daugiau ir daugiau. Visas jo gyvenimas – tai apgaulės tarnaujant Maskvai etalonas.

Žinoma, apgaulės ir slaptumo ginklus naudojo dauguma valstybių visais laikais ir ypač karo metais. Garsiausi modernių laikų pavyzdžiai – Antrojo pasaulinio karo istorijos, kai kiekviena pusė nėrėsi iš kailio, kad apkvailintų priešą arba, atvirkščiai, kad išsklaidytų priešo dūmų uždangą ir suprastų jo ketinimus. Pažymėtinas anglų ir amerikiečių planas, kuriuo buvo siekiama suklaidinti vokiečius dėl vietos, kur 1944 m. pirmąją operacijos dieną (*D-day*) Normandijoje išsilaipins sąjungininkai. Arba britų sėkmė perverbuojant Anglijoje veikusius vokiečių agentus, kurie savo nacių vadams radijo ryšiu perdavinėjo klaidingus žvalgybos duomenis.

Tokia praktika egzistavo seniai, tačiau retai kada ji buvo naudojama agresyviau ar veiksmingiau nei Sovietų Sąjungoje. Sovietų pasaulyje apgaulė buvo kasdienis dalykas, apgaulinėjama buvo taikos ir karo metais, apgaulinėjami priešai ir sąjungininkai, išstobulinant šį veikimo būdą iki mokslo lygio. Komunistams tokie metodai buvo doktrinos dalykas, nuo seno propagotas Lenino ir vėliau entuziastingai įgyvendintas jo sekėjų. Stalinas buvo didelis šio meno žinovas, taikęs jį vidaus priešams ir pasaulio reikaluose. Visa tai atitiko sovietų teoriją, pagal kurią Komunistų partija pateisino visas

suktybes, kad tik būtų pasiektas norimas rezultatas.

Raudonųjų atsidavimas apgaulei niekur nebuvo toks uolus kaip sovietų žvalgybos organizacijose, šiandien vadinamose KGB (valstybinė saugumo tarnyba) ir GRU (karinė žvalgyba). Joms labai padėjo Kominternas (Komunistų internacionalas), pasaulinis komunistų partijų ir kontroliuojamų priedangos grupių tinklas, išvešėjęs XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Žvalgybos agentūros, pagal apibrėžtį, daugiausia dėmesio skyrė Kremlui naudingai informacijai rinkti, ypač tai, kurios reikėjo planuojant politikos ir karo reikalus. Bet šios agentūros turėjo ir kitų tikslų, visiškai priešingų informacijos rinkimui – jos skleidė tariamus faktus apie Sovietų Sąjungą, pavienius asmenis, grupes ar tautas Maskvai rūpimomis temomis. Ir šie faktai buvo ne kas kita, o grynas melas.

Slaptųjų agentų infiltravimas kitose šalyse, siekiant vykdyti Kremliaus tikslus, neabejotinai savaime yra apgaulė. Dar didesnė apgaulė, kad komunistai turėjo dvigubą slaptųjų agentų sistemą: „nelegalūs“ tinklai JAV ir kitur – jų agentai turėjo netikrą tapatybę ir vykdė netikras priedangos funkcijas; ir oficialūs atstovai sovietų ambasadose, konsulatuose ir prekybos misijose – šie užsienio šalyse veikė legaliai, bet faktiškai atliko slaptas Maskvos žvalgybos užduotis.

Propagandos srityje apgaulė buvo įprastinė priemonė ir tuo užsiėmė prosovietinės fiktyvios veiklos grupės, dar vadinamos priedangos grupėmis. Jos skleidė komunistines idėjas prisidengdamos asmenimis ar organizacijomis, kurios nominaliai nebuvo komunistinės. Ketvirtajame dešimtmetyje tokios veiklos grupės dygo kaip grybai po lietaus – jos steigė komitetus, rengė mitingus, skelbė manifestus, leido knygas ir straipsnius, statė spektaklius – ir tai buvo daroma pasitelkiant klaidinančią iškabą.

Visa tai rodo, kad Kremliaus apgaulės taktika paprastai nebūdavo *ad hoc*, nors, žinoma, pasitaikydavo ir atsitiktinių, spontaniškų veiksmų. Ji rėmėsi kruopščiai apgalvota apgaulės strategija, su kuria agentai būdavo nuosekliai supažindinami per mokymus. Šią praktiką sovietai vadino „aktyviosiomis priemonėmis“, o pati sąvoka apėmė daugybę veiklų, skirtų suklaidinti ir pasirinktos valstybės žmonių mintis ir veiksmus kreipti sovietams palankia linkme. JAV Centrinė žvalgybos valdyba štai taip plačiai apibrėžia šį Maskvos vartojamą terminą:

„Aktyvių priemonių“ terminu sovietai vadina <...> veiklas, susijusias su praktiškai bet kuriuo sovietų partijos aspektu ar valstybės struktūra... [Jos apima] užsienio šalių komunistų partijas ir tarptautines bei vietines priedangos organizacijas; dezinformaciją raštu ir žodžiu, ypač klastotes, manipuliaciją užsienio žiniasklaida per kontroliuojamus „savus žmones“ ir pakišant straipsnius; per įtakos agentus; <...> ad hoc politinio poveikio veiksmus, dažnai turinčius apgaulės, šantažo ar bauginimo elementų¹.

Kartais „įtakos agentais“ buvo Vakarų valstybių pareigūnai ar parlamento nariai, žiniasklaidos atstovai ar akademikai, komunistų užvaldytų profesinių sąjungų pirmininkai. Kai kada tai buvo visuomenininkų inicijuoto projekto lyderiai, kaip jau minėtos ketvirtojo dešimtmečio priedangos organizacijos. Įsipareigojimo ar suinteresuotumo lygis buvo skirtingas – nuo radikaliai atsidavusių iki prijauniančių komunistų reikalui ar tiesiog klystančių. Tačiau paskutinio tipo žmonės negalėjo būti tikrieji agentai. Bendras šių veiklų bruožas tai, kad viskas buvo sustyguota tam, kad būtų skleidžiama melaginga informacija, idėjos ar temos, naudingos Maskvos interesams.

Savo tikslams nusakyti ir agentams apmokyti sovietai sukūrė visą žinių ir įgūdžių sistemą bei žodyną jai paaiškinti. Viena svarbiausių šio leksikono sąvokų – „dezinformacija“ – nebuvo koks oponentų prilipdytas niekinantis žodis, tai pačių sovietų vartojamas terminas savo veiklai apibūdinti. KGB dokumente „Direktorato RT vadovas“ rašoma, kad „aktyviosios priemonės“ yra „dezinformacija, pasmerkimas, sukompromitavimas“ ir kitos apgaulės rūšys. Dezinformacija apibrėžiama taip: „neteisingos informacijos ar kitos specialiai parengtos medžiagos bei dokumentų atviras pateikimas priešui, siekiant suklaidinti, priversti priimti sprendimus ar griebtis veiksmų, kurie atitinka Sovietų Sąjungos interesus...“² (Kursyvas autorių.)

Tai trumpai išreiškia visą reikalo esmę, taip pat parodo rutinišką melo naudojimo pobūdį ir poveikio operacijų svarbą Kremliaus tarnų darbe. Kartais dezinformacijos schemos buvo gana paprastos – pakišti netikrą žinių spaudoje, paskleisti gandą, apkaltinti oponentą. Kai kada šie projektai būdavo sudėtingesni ir reikalaujavo nemenko planavimo. Viena itin mėgstamų priemonių buvo klastotės – raudonieji šį meną puikiai išmanė: nuo

padirbtų pasų, kitų asmens dokumentų, pinigų iki JAV vyriausybės dokumentų, kuriuose neva atsiskleidžia grobuoniški ar pikti jos kėsiai. (Padirbti asmens dokumentai ir pasai buvo neatskiriama pasaulinės revoliucijos misijos dalis, nes jie leisdavo agentams slapta persikelti iš vienos tikslinės šalies į kitą.)

Kartais apgaulės scenarijus buvo toks sudėtingas, kad būdavo sukuriama visa alternatyvi tikrovė, kurios ypatybės vėliau išgarsino televizijos serialas *Neįmanoma misija* (*Mission: Impossible*). Sovietiniai tokių klastočių talentai pradėti rodyti labai anksti, iškart po 1917 m. bolševikų spalio perversmo prieš Aleksandro Kerensko laikinąją Rusijos vyriausybę. Šalies viduje komunistai buvo negausi mažuma, turinti daugybę vidaus priešų, nepritariančių valdžios užgrovimui. Be to, buvo ir bolševikų programai priešišku išorinių jėgų. Pirmajame pasauliniame kare dalyvaujantys prancūzai, anglai ir amerikiečiai labai sunerimo išgirdę iki tol neskelbtą Lenino ir Trockio ketinimą pašalinti Rusiją iš koalicijos prieš Centrinių valstybių sąjungą, kuriai vadovavo Vokietijos kaizeris Vilhelmas II.

Kad neutralizuotų vidaus priešus ir suglumintų išorės jėgas, komunistai sugalvojo planą, pranokusį serialą *Neįmanoma misija*. Jie sukūrė fiktyvią pasipriešinimo grupę „Trestas“, kurios tikslas buvo suklaidinti priešus namuose ir užsienyje. Šioje stubinamoje avantiūroje panaudota daug įvairiausių gudrybių: išgalvoti pasipriešinimo lyderiai, neegzistuojančios armijos, niekinė žvalgybinė informacija*, surežisuoti įvykiai, kuriais siekta įtikinti abejančius. Tokiais būdais į tinklą buvo įvilioni tikrieji pasipriešinimo vadai, o apgaulės scenarijui pasibaigus jie buvo areštuoti ir įkalinti³.

Vėliau Šaltajame kare šis Potiomkino kaimo scenarijus, kupinas įvairiausių variacijų, panaudotas ne kartą. Panašių apgavysčių pasitelkta Čekoslovakijoje, Albanijoje, Ukrainoje ir kituose komunistų valdomuose kraštuose. Akivaizdžiausia tiesioginė paralelė buvo vadinamasis WIN projektas penktojo dešimtmečio Lenkijoje, kai komunistai, pasinaudoję būreliu sovietų remiamų marionėčių, primetė šaliai savo tironiją. WIN – tai dar viena fiktyvi grupė, kompromitavusi antikomunistines jėgas ir kaip savotišką premiją

* Tai buvo tikra, bet nesvarbi informacija, kurios autentiškumą priešai galėjo patikrinti, bet ja remdamiesi niekaip negalėjo Maskvai pakenkti.

siurbusi opozicijai skirtas Vakarų lėšas. Kaip ir „Trestas“, WIN įtraukė į savo orbitą nemažai tikrų pasipriešino vadų ir tuo pat metu Vakarų valstybėms teikė neteisingus duomenis, klaidinčius dėl strateginių veiksmų, kurių reikėjo imtis Lenkijoje*⁴.

Kitos raudonųjų apgaulės schemas buvo ne tokios sudėtingos, bet savaip veiksmingos. Gerą pavyzdį pateikia britų komunistas Claudas Cockburnas, kuris aprašė dezinformacijos projektą, įvykdytą per Ispanijos pilietinį karą ketvirtajame dešimtmetyje. Komunistų viršininkai Cockburnui liepė parašyti „liudininko pasakojimą“ apie raudonuosius palaikantį sukilimą prieš jų oponentus Falangos šalininkus ispanų Maroke. Šio triuko tikslas buvo įtikinti Prancūzijos vyriausybę, kad dviejų jėgų kovoje komunistai ima viršų ir kad prancūzai turėtų praleisti jų sulaikytą ginklų siuntą komunistams.

Pasak Cockburno, jis parašęs „liudininko pasakojimą“ su prasimanytomis detalėmis apie gatvės mūšius ir jiems neva vadovavusius žmones, kaip liepta, nors mieste, kur vyko sukilimas (jei išvis vyko), jis niekada nebuvo. Ši istorija netrukus pasirodė spaudoje, ir Cockburno dėka valdžia buvo įtikinta, kad raudonieji išties yra rimta jėga ir juos reikia paremti. Kad ir kokie būtų kiti šios istorijos privalumai, labiausiai pritrenkia tai, kaip proziškai Cockburnas pasakoja apie apgaulės procesą – tai vėlgi rodo, kad melas siekiant savų tikslų komunistams buvo kasdienybė⁵.

Yra daug panašių pasakojimų apie komunistų drąsą per Antrąjį pasaulinį karą: raudonieji partizanai narsiai kovėsi mūšiuose su priešu, o jų varžovai antikomunistai šalyse sąjungininkėse kolaboravo su priešu ir buvo išdavikai. Geriausias pavyzdys yra Kinija (nors panašių dalykų vyko ir Jugoslavijoje, Rumunijoje ir Lenkijoje): buvo skleidžiama žinia, kad Mao Dzedongo komunistai vieninteliai kovojo prieš Japoniją, o Čiang Kaišeko nacionalistai antikomunistai nedarė nieko, tik rezgė sąmokslus su užkariautojais.

* WIN – tai lenkiškos frazės „laisvė ir nepriklausomybė“ santrumpa. Šio plano sėkmė pasakino komunistus Lenkijoje parašyti tekstą, kuriame, jau projektui pasibaigus, jie patys save sveikina ir giriasi, kaip apgavo savo oponentus. Šis tekstas leidžia detaliau pažvelgti į raudonųjų dezinformacijos metodus: „Informacija, kurią mes siūsdavome, dažnai būdavo pagrįsta tikrais duomenimis. <...> Priešo dezinformavimas reiškė duoti jam tikrą informaciją [kad jie mumis pasitikėtų], jei tik ši informacija nebuvo jokia oficiali ar valstybės paslaptis <...> tai ir buvo geriausia dezinformacija.“